

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 3 Sayı/Num: 1
Haziran/June 2023
ISSN 2792-0194

Sovyetler Birliği Döneminde Dine Karşı Yapılan Ateistik Mücadele ve Yöntemleri

Atheistic Anti Religious Struggle And Methods During The Soviet Union

Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi, Samsun/Türkiye
mkoylu@omu.edu.tr / 0000-0002-3754-0751

Mirgül BEKMURZAYEVA

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Bilimleri Anabilim Dalı,
Öğretim Görevlisi, Bişkek / Kırgızistan
mirgul.bekmurzayeva@manas.edu.kg / 0000-0001-9913-8058

Dilnoza RAHMATİLLAEVA

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Bilimleri Anabilim Dalı,
Doktora Öğrencisi, Bişkek/Kırgızistan
1850d12004@manas.edu.kg / 0000-0003-2765-8294

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 01.04.2023

Accepted / Kabul Tarihi: 27.05.2023

Published / Yayın Tarihi: 27.06.2023

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June / Haziran

Volume/ Cilt: 3 Issue/ Sayı: 1 Pages/ Sayfa: 11-26

Öz:

Bolşevik ihtilaliyle birlikte Sovyetler Birliği'nde siyasi, ekonomik ve sosyal alanda ciddi bir değişim yaşanmıştır. İhtilali gerçekleştiren siyasi otorite kendi ideolojisini benimsetmek ve tesis ettiği hegemonyasını devam ettirmek için çeşitli yollara başvurmuştur. Bu bağlamda en köklü siyasi ve sosyal düzenlemeler din alanında olmuştur. Yaklaşık bin seneden beri ülkenin resmi dini olan Ortodoks Hıristiyanlık ile yine bir o kadar eski tarihlere dayanan İslam yeni rejim tarafından en ciddi tehdit unsuru olarak görülmüştür. Zira din, her toplumda olduğu gibi Sovyet toplumunda da -tarih boyunca inişli çıkışlı bir seyir takip etse de- çok önemli bir yere sahip olmuştur. Bu yüzden yeni rejim, herhangi bir ayırım yapmadan “din” denilen olguyu tamamen ortadan kaldırmak için tüm yol ve yöntemleri uygulamaya koymuştur. İhtilalin ilk yıllarında halkı ürkütmemek için biraz toleranslı davranıyormuş izlenimi verilmiş, ilerleyen yıllarda dinle mücadele devletin öncelikli ve resmi bir görevi sayılmıştır. Bunun için de yöneticiler yasal zemin hazırlanarak dini özgürlükler kısıtlanmış, sonrasında ise Kilisenin tüm mal varlığına el koyulup, kiliseler yıkılmaya ve din adamları idam ya da sürgün yoluyla yok edilmeye başlanmıştır. Aynı uygulama Müslümanlara da yapılmış, cami ve mescitler yıkılıp, yok edilmiştir. Ardından din eğitimi ve öğretimi yasaklanarak tüm din eğitimi kurumları kapatılmış, din adamları çeşitli bahanelerle tutuklanmış ya da sürgün edilmişlerdir. Bu müdahalelerin ötesinde, birlikteki her bir cumhuriyetin dini kültürleri muhtelif yöntemlerle ya kökten yok edilmeye veya bozulmaya çalışılmıştır. Bu sert uygulamalar, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar artan şiddetle devam etmiştir. Bu makalede öncelikle Bolşevik İhtilalinin öncü liderlerinden olan Lenin ve Stalin'in dine bakışı ele alınacak olup, ardından toplum genelinde tüm dinleri, özelde ise İslam'ı yok etmeye yönelik uygulanmış olan ateistik propaganda ve yöntemler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, Bolşevik İhtilali, Din, Ateizm, Hıristiyanlık, İslam.

Abstract:

With the Bolshevik Revolution, serious changes in the political, economic and social fields were lived in the Soviet Union. The political authority that carried out the revolution resorted to every means to adopt its own ideology and to maintain the hegemony it established. In this context, the most rooted political and social arrangements have been in the field of religion. Orthodox Christianity, which has been the official religion of the country for nearly a thousand years, and Islam, which dates back to ancient time just as much, were seen as the most serious threat by the new regime. Because religion, as in every society, had a very important place in the Soviet Union, although it had a fluctuating course throughout history. That's way the new regime put into practice all means and methods to completely eliminate the phenomenon called “religion” without making any discrimination. Although it gave the impression of being somewhat tolerant in order not to frighten people in the first years of the revolution, in the following years it considered the fights against religion to be a primary and official duty of the state. For this purpose, they first limited religious freedoms by preparing the legal ground, and then they confiscated all the assets of the Church, began to destroy churches and to destroy the clergy by execution or exile. By doing the same to Muslims, they first destroyed the mosques and masjids, then banned religious education and training, closed all religious education institutions, and either arrested or exiled men of religion on various pretexts. Beyond these rough and physical practices, they tried to either destroy the religion completely or destroy its original state with different methods suitable for the religion, culture and social life of each Republic. These harsh and rude practices continued with increasing violence until the dissolution of the Soviet Union in 1991. In this article, first of all, the viewpoint of Lenin and Stalin, who were the leading leaders of the Bolshevik Revolution, on religion will be discussed, and then the atheistic propaganda and methods they applied to destroy all religions in society in general and Islam in particular will be examined.

Keywords: Soviet Union, Bolshevik Revolution, Religion, Atheism, Christianity, Islam.

Giriş

Sovyetler Birliği döneminde kuşkusuz en köklü siyasi ve sosyal düzenleme din alanında gerçekleşmiştir. Sovyet iktidarı hegemonya alanını yaratırken; dinin, kendi politik ve ekonomik manevra alanını daraltacağına inanarak, dine karşı şiddetli bir mücadele başlatmıştır. Totaliter bir devlet olan Sovyetler Birliği, insanların dini inançlarından uzaklaştırılıp pozitivist-materyalist bir dünya görüşü doğrultusunda eğitilmeleri ve o doğrultuda yetiştirilmeleri için büyük gayret sarfetmiştir. Bu bağlamda kurumsal olarak mücadele etmek için ilk olarak “Tasfiye Komitesi”, daha sonra “Din Karşıtı Propaganda Komitesi” ve “Militan Ateistler Birliği” adı altında birimler oluşturulmuştur.¹ Kurulan bu komitelerin temel amacı, Kiliseyi devlet işlerinden tamamen ayırmak, Kilisenin elinde bulunan mal varlığına el koymak ve ruhban sınıfının imajını zedeleyerek Sovyet toplumu nezdinde din olgusunu gözden düşürecek propaganda faaliyetleri yürütmektir. Bu amaçlara ulaşmak için parti yetkilileri, kullandığı fiziksel güce ek olarak, tüm toplumun belleğini yok etmek ve kapsamlı bir zihin dönüşümü sağlamak üzere farklı yöntemler uygulamışlardır.

Sovyetler Birliği'nin din karşıtı politikaları sadece Kilise ve Hıristiyanları değil, ülkenin en eski ve köklü bir dini olan İslam'ı ve Müslümanları da hedef almıştır. Her ne kadar Komünist rejim, ilk zamanlar Müslümanlara fazla müdahale etmemişse de, devrimden birkaç sene sonra, İslam inancına mensup kişilere de baskı kurmaya başlamıştır. 1930'lu yıllarda medreseler ve camiler kapatılmaya, din adamları da tutuklanmaya başlanmıştır. Stalin döneminde ise (1924-1953), binlerce Müslüman din adamı Gulag kamplarına gönderilmiş² ve bir milyondan fazla Müslüman da Sibiry'a ve Kazakistan'a sürgün edilmiştir.³

Sonuçta, Bolşevik İhtilaliyle başlayan dinsizleştirme politikaları hayatın her alanında Sovyetlerin dağılmasına kadar devam etmiştir. Sovyet rejimi, bu dinsizleştirme faaliyetlerini başta eğitim sistemi olmak üzere; hegemonyası altında tuttuğu her cumhuriyetin dini, kültürel, etnik ve coğrafi şartlarına göre farklı yöntemler uygulayarak hayata geçirmiştir. Nihai amaç, ateistik düşünceye sahip, yeni bir Rus insanı yetiştirmektir. Bu mücadele zaman zaman konjoktürel olarak yavaşlamış olsa bile hiç ara vermeden dağılma sürecine kadar sürmüştür.

Bu makalede, öncelikle Bolşevik İhtilalinin öncü liderlerinden olan Lenin ve Stalin'in dine bakışı ele alınacak olup, ardından toplum genelinde tüm dinleri, özelde ise İslam'ı yok etmeye yönelik uyguladıkları ateistik propaganda ve yöntemler incelenecektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme modeli kullanılmıştır. Bu kapsamda Sovyetler Birliği Dönemi din politikalarına yönelik yazılmış literatürden yararlanılmıştır. Makale kısa bir değerlendirmeye son bulacaktır.

1.SOVYET LİDERLERİN DİNE BAKIŞI

Marksist Bolşevikler, Rusya'da, Vladimir Lenin önderliğinde 25 Ekim 1917 tarihinde iktidarı ele geçirmişlerdir (Ekim Devrimi). Yönetimin Bolşeviklere geçmesi ile birlikte Sovyetler Birliği kurulmuştur. Bolşevikler, Marksizm üzerine kurulmuş politik ve ekonomik bir ideoloji olan Marksist ve Sosyalist bir ideolojiye

1 Arto Luukkanen, *The Party of Unbelief: The Religious Policy of the Bolshevik Party, 1917-1929* (Helsinki: SHS, 1994), 35; Ömer Çağrı Tecer, *Sovyet Ateizmi ve Orta Asya'daki Faaliyetleri* (Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 85; Ali Yaman, “Sovyet Siyasi Tarihinde İslam ve Ateizm Mücadelesi: Sovyet Dönemi Kazak, Özbek ve Kırgız Ateizm Literatürünün Analizi”, *İstanbul Bilgi Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/8 (2007), 82.

2 *Gulak*, Stalin Rusyasında, uygulanan ve milyonlarca insanın ölümüne neden olan kamp sistemidir. Genel olarak da Kuzey Sibiry'a gönderilmişlerdir.

3 Daha geniş bilgi için bkz. Sadık Amber, “Dini İnançlar Zaviyesinden Kırgızların Dünü-Bugünü ve Kırgız Gençlerinin İnançlara Karşı Olan Tutumları”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2022), 1181.

sahiptiler. Bu nedenle en başından beri din karşıtı olduklarını ifade etmekten hiç çekinmemişlerdir. Onlara göre din, toplumsal gelişmenin önünde ciddi bir engel ve proleteryanın (işçi sınıfı) dünyada daha müreffeh bir yaşam sürmesini önleyecek bir afyon ve uyuşturucudur.⁴ Bolşevikler dini, tam anlamıyla batıl inanç olarak gördükleri için, yeni Sovyet insanının da dini inanç ve uygulamalarından vazgeçerek gerçek dünya görüşünü rasyonel ve bilimsel prensiplere dayandırmasını istiyorlardı. Onlara göre din olgusu, adeta salgın bir hastalık gibi, ilerleme yolunda olan insanların ve toplumların gerçek kapasitelerini ortaya koymasına engel teşkil ediyordu. Yine onlara göre yapılması gereken, dua ve ibadet ederek Tanrı'dan bir şeyler beklemek yerine, daha fazla çalışarak toplumun faydasına olacak işler yapmak ve daha ileri komünist bir toplumun kurulmasına katkı sağlamaktır.⁵ Şimdi Sovyet ideolojisine yön veren iki ideologun din hakkındaki görüşlerine kısaca değinilecektir.

Lenin Dönemi: Vladimir Ilyic Lenin, Sovyetler Birliğinin kurucusu olarak kabul edilen politikacıdır (1870-1924). Çocukluk yıllarında iyi bir din ve ahlak eğitimi almıştır.⁶ Lenin, gerek gençliğinde gerekse yetişkinlik döneminde yazılı ve sözlü metinlerinde İncil'de geçen cümlelere başvurmadan da çekinmemiştir. Nitekim Lenin'in külliyatındaki metinlerde 740 kere İncil'e gönderme yaptığı tespit edilmiştir.⁷ Lenin'in kendisi dine tamamen karşı olsa da, strateji olarak halkı tedirgin etmek de istememiştir. Ona göre, Bolşevikler ilk etapta ateizm konusuna eğilmemelidir, zira Bolşeviklerin ateist olması gerektiğine dair vurgu yapılması taktiksel açıdan yanlış olacak ve halkı korkutacaktır. Bu konuda şunları yazmaktadır:

“İşte bu yüzden Parti programımızda ateizmden bahsetmiyoruz ve bahsetmememiz gerekir. İşçi sınıfına eskiden bu yana bel bağladığı dini hurafelere inanmayı yasaklamıyoruz ancak yasaklamamız gerekir. Dünya görüşümüzün bilimsel açıklamalarını yapmak için her zaman vaktimiz olacaktır. Hıristiyanların kimi dengesizlikleriyle mücadele etmemiz elzem, ancak bu, din meselesini ilk sıraya koymamız gerektiği anlamına gelmez. Bu, güçlerin bölünmesine yol açar.”⁸

Dahası Lenin, iç savaş yıllarında⁹ kutsalla ilgili yumuşak bir siyaset izlemeyi tercih etmiştir. Sosyal adalet için çabalayan inançlı insanlara saygı duyduğunu belirtmiş, devrim düşüncesi içerisinde dine savaş açmanın ahmaklık olduğunu ifade etmiştir.¹⁰ Hatta yerel bir yönetimin bir kilisenin tamamlanması için kendisine yazdığı dilekçeye, “*Kilisenin yapımı elbette tamamlanmalıdır*” şeklinde yanıt veren Lenin, G. K. Orjonikidze'ye¹¹ 2 Nisan 1920'de gönderdiği bir telgrafta da, “*Müslümanlara neredeyse törensel bir hava içerisinde en yüksek seviyede sempati gösterilmesinde*” ısrar etmiştir.

4 Luukkanen, *The Party of Unbelief: The Religious Policy of the Bolshevik Party, 1917-1929*, 45.

5 Hanife Saraç, “Kutsalı Topyekün Dönüştürme Çabası: Lenin ve Stalin Döneminde Sovyetler Birliği'nin Din Politikası”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23 (2019), 79.

6 Natalia Pecherskaya, “Christian Education in Twenty-First Century Russia”, *Christian Higher Education* 1/2-3 (2002), 303.

7 Saraç, “Kutsalı Topyekün Dönüştürme Çabası”, 80.

8 bkz. Vladimir Ilyic Lenin, *Polnoye Sobraniye Soçineniy* (Moskva: İzdatel'sıvo Politışeskoy Literatırı, 1967), 146.

9 Rus İç Savaşı: 1917 Ekim Devrimi'nden sonra 1918-1922 yılları arasında Bolşeviklerle muhalifleri arasında yaşanan savaştır. Üç yıl sürmüştür.

10 Saraç, “Kutsalı Topyekün Dönüştürme Çabası”, 83.

11 Orjonikidze, erken yaşlarda Bolşevikler'e katılan ve 1922'de Sovyetler Birliği'nin kurulmasında aktif rol oynayan siyasetçilerden birisidir. İç Savaş sırasında Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın işgalini de netlenmesinde görev almıştır.

Kiliseye yönelik kanuni düzenlemeler yapıp karşı bildirimler yayınlansa da, fiziki yaptırımlar ve cezalar yerine, genel olarak daha yumuşak bir mücadele ve propaganda süreci yürütülür.¹² Ancak bu tür uygulamalar, hiçbir zaman Lenin'in din ve din adamlarına karşı gerçekten olumlu bir tutum içinde olduğunu göstermemektedir. Zira o daha sonra, "Militan Materyalizmin Önemi Üzerine" adlı makalesinde, din karşıtı faaliyetlerin yavaş ve yetersiz yürütülmesinden duyduğu rahatsızlığı ifade etmiş, 19 Mart 1921'de Vyaçeslav Molotov'a¹³ sert bir mektup yazarak şöyle demiştir: "*Din adamlarına öyle bir ders verilmeli ki direnmeyi uzunca bir süre akıllarına getirmeye bile cesaret edemesinler.*"¹⁴

Bir bütün olarak bakıldığında Lenin, Marksist felsefeyi özümseyerek dini Rusya özelinde bir çeşit ruhsal hastalık olarak görmektedir. Lenin'e göre, ezilmiş sınıfın cennetini bu dünyada tesis etmesi; gökteki cenneti tesis etmesinden çok daha önemlidir.¹⁵

Stalin Dönemi: 1922 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri olan ve 1924'ten ölümüne dek Sovyetler Birliği'ni yöneten devlet adamı Josef Stalin de (1879-1953) Lenin gibi dini okullarda eğitim almış bir kişidir. Stalin'in gençlik yılları ruhban okullarında geçmiş, entellektüel ve manevi gelişimi bu okulların etkisinde olgunlaşmıştır. Dolayısıyla onun Kiliseden ve dini kurumlardan kopması Ortodoksları büyük bir hayal kırıklığına uğratmıştır.

Stalin Lenin'in ölümünden sonra nüfuzunu arttırarak 1927 yılında Sovyetler Birliği'nin lideri konumuna gelmiştir. II. Dünya Savaşı'nda Kızıl Ordu'nun komutanlığını yapmış, 1936-1938 yılları arasında *Büyük Tasfiye* adı verilen bir baskı kampanyası yürütmüştür. Stalin'in hükümeti kitlesel baskılar uygulayarak; etnik temizlik, sürgünler ve yüz binlerce infaz ile Rus tarihindeki en yoğun tasfiye hareketini gerçekleştirmiştir. İdeolojik bir karalama politikasıyla halk düşmanı ilan edilen birçok kişi, bu dönemde öldürülmüştür. Stalin'in kimseye güvenmeyen şüpheli bir devlet başkanı olduğu, genel kabul gören bir özelliğidir. Aleksandr Soljenitsin bir eserinde bu durumu şu şekilde aktarmıştır: "*İnsanlardan şüphelenmek Stalin'in kişiliğinin en belirgin yanıydı. Dünya görüşü şüpheye dayanıyordu. Annesine bile güvenmemişti. On bir yıl boyunca dini okulda baş eğdiği Tanrı'ya da güvenmemişti.*"¹⁶

Stalin de başta Lenin gibi, dine karşı yumuşak bir siyaset yürütülmesini benimsese de, 1930'lu yıllardan sonra başta Hıristiyanlık olmak üzere tüm dinlere karşı açık bir mücadeleye başlamıştır. Stalin, Kilisenin etkisiz hale getirilmesi gerektiğini açık bir şekilde şöyle dile getirmiştir: "*Muhaliif ruhban sınıfına baskı yaptık mı? Evet, yaptık. Asıl sorun henüz tamamının hakkından gelmemiş olmamızdır.*"¹⁷

Sovyet hükümetinin SSCB'de dini faaliyetleri kısıtlamak, hatta yok etmek için aldığı kararlardan birisi de ülkede faaliyet göstermek isteyen her dini kurumun resmi olarak kayıt altında tutulmasını zorunlu kılmasıdır.¹⁸ Stalin, Merkez Yürütme Komitesi'nin aldığı kararlar çerçevesinde kiliselerin çanlarını da söktürmüştür. Bu uygulama ile kiliselerin gündelik hayattaki etkinliğini tamamen ortadan kaldırmak istemiştir. Zira çanların muhtemel bir senaryoda Kilise, halkı Sovyet Yönetimine karşı kıskırtma ve organize etmek için kullanılma ihtimali açısından tehlikeli görülmüştür. Çanların sökülmesi kararına itiraz edenlere karşı da oldukça sert bir

12 Saraç, "Kutsalı Topyekün Dönüştürme Çabası", 84.

13 Molotov, 1917 devrimini gerçekleştiren askeri komite içinde görev alan, Ukrayna cephesinde Bolşevik Partisi Merkez Komitesi sekreteri ve Lenin'in 1924'teki ölümünden sonra Stalin yanlısı kanatta yer alan siyasetçidir.

14 akt. Saraç, "Kutsalı Topyekün Dönüştürme Çabası", 85.

15 Lenin, *Polnoya Sobraniye Soçineniy*, 146.

16 akt. Saraç, "Kutsalı Topyekün Dönüştürme Çabası", 85.

17 akt. Saraç, "Kutsalı Topyekün Dönüştürme Çabası", 86-87.

18 Saraç, "Kutsalı Topyekün Dönüştürme Çabası", 89.

tutum takınılmış, bu kimseler idam ve sürgüne maruz kalmışlardır.

Stalin, bir taraftan dine karşı şiddetli bir mücadele yürütürken, kritik dönemlerde dinden yararlanmayı da ihmal etmemiştir. Örneğin II. Dünya Savaşı esnasında, Kiliseye karşı politikalarda yumuşamaya giderek, Kilisenin dış ilişkilerdeki gücünü kullanmaya çalışmıştır. Bu dönemde kilise kapatmaları durdurulmuş, hatta birkaç tane kilisenin açılmasına da izin verilmiştir. Buna bağlı olarak ruhban sınıfının sayısında artış görülmüştür. Manastırlar ve din okulları tekrar faaliyet göstermeye başlamış ve Rus Ortodoks Kilisesi'nin resmi gazete çıkarmasına izin verilmiştir.¹⁹ Savaş döneminde halka hitap ederken, Sovyet ideolojisini, ateizm ve komünizm ifadelerini bir tarafa bırakan Stalin, Rus milleyetçiliğini ön plana çıkararak bir söylem tercih etmiştir. Hatta dönemin gazetelerinde Almanlara karşı verilen mücadelenin “Kutsal bir savaş” olduğu manşetlere taşınmıştır. Kilisenin etkinliğini ve potansiyelini fark eden Stalin, denetimi elinde bulunduracak şekilde Kilisenin tekrar güç kazanmasına göz yummuştur. Aynı politikayı Müslümanlara karşı da uygulayan Stalin, devrimden kısa bir süre sonra Müslümanların istediği şekilde ibadet edebilmelerine imkan sağlamıştır. Ancak birkaç yıl sonra Sovyet yönetimi, İslam inancına mensup kişilerin üstünde baskı kurmaya başlamıştır. Pek çok din adamını ya öldürmüş ya da sürgüne göndermişlerdir. 30 bin camiyi yıkıp, 14 bin Müslüman okulu kapatmışlardır.²⁰ Stalin'in ölümünden sonra da (1953) din karşıtı propogandalar ve uygulamalar kaldığı yerden devam etmiştir.

2. ATEİZM PROPANDASINA YÖNELİK YÖNTEMLER

Bolşevik İhtilalinden sonra Sovyet rejimi toplumu tamamen dinsizleştirmek amacıyla acımasız bir politika izlemiştir. Zira kendi yaratmak istedikleri rejime karşı en büyük tehdidin dinden ve o dinin mensuplarından geldiğini düşünüyorlardı. Bu hedeflerini gerçekleştirmek için sadece yasal gücü değil, fiziki güç başta olmak üzere çok farklı yöntemleri uygulamaya koymuşlardır. Makalenin bundan sonraki kısmında rejimin uyguladığı bu ateistik yöntemlere yer verilecektir.

2.1 İbadethaneleri ve Din Eğitimi Kurumlarını Kapatmak

Bolşevik İhtilaliyle birlikte, Sovyetler Birliğinde hızlı bir dinsizleştirme programı uygulanmaya başlanmıştır. Bu din karşıtı uygulamaların kimi doğrudan, kimileri ise dolaylı olarak yapılmıştır. Bunun için de ilk iş, tarih boyunca inananlar açısından son derece önem arz eden ibadethaneleri ve din eğitimi veren kurumları kapatmak olmuştur. Aşağıda verilen rakamlar, ihtilal öncesi ile ihtilal sonrası durumu göstermesi açısından son derece önem arz etmektedir.

Bolşevik İhtilalinden önce 1914 yılındaki Kutsal Sinod'a²¹ göre Rusya İmparatorluğunda 57 bin kilise ve 24 bin tapınakla beraber, 110 bin rahip ve rahip yardımcısı bulunmaktadır. Yine o dönemde Rus topraklarında 117 milyon Ortodoks Hıristiyan yaşamaktadır. 35 bin ilkökul ve bünyesinde 95 bin civarında rahibin yetiştirildiği 1.000'den fazla manastır Kilisenin yönetiminde bulunmaktadır. Devrimden önceki yüzyılda ibadethanelerin sayısı, Rusya tarihinde hiç görülmedik bir şekilde artmıştır.²²

19 Saraç, “Kutsalı Topyekün Dönüştürme Çabası”, 91.

20 Fedor Kozyrev - Olga Schihalejev, “Religion and Education in Estonia and Russia—Resemblance and Differences”, *Encountering Religious Pluralism in School and Society—A Qualitative Study of Teenage Perspectives in Europe*/ed/by T. Knauth, D.-P. Jozsa, G. Bertram-Troost, J. Ipgrave. Münster: Waxmann Verlag, (2008), 309.

21 Sinod, Hıristiyanlık'ta dinî veya idarî problemleri çözmek için din adamlarının oluşturduğu genel ya da yerel kurul olarak tanımlanmaktadır. Çar I. Petro 1721'de Moskova Patrikliği'ni etkisizleştirerek yerine devletin denetimi altında Kutsal Sinod'u kurmuştur.

22 Saraç, “Kutsalı Topyekün Dönüştürme Çabası”, 76.

Kilise de dahil olmak üzere halkın büyük bir kısmının desteğini alarak iktidarı ele geçiren Bolşevikler, 25 Ekim 1917 tarihi itibariyle Rusya tarihini tamamen değiştirecek bir süreci başlatmışlardır. Ekim Devrimi adı verilen bu süreç sonunda, Petrograd'daki geçici hükümetin devrilerek iktidarın Lenin önderliğindeki Bolşeviklere geçmesini sağlanmış ve Sovyetler Birliği kurulmuştur. Yönetim değişikliği ile beraber Kilisenin geçici yönetim ile yaptığı tüm anlaşmalar geçerliliğini kaybetmiş ve artık Rus Ortodoks Kilisesi yeni devlet yönetimi ile olan ilişkisini tekrar tanzim etmek durumunda kalmıştır.

İhtilalle birlikte hem kilise sayılarında hem de din adamlarının sayılarında ciddi düşüşler yaşanmıştır. 1928-1929 yıllarında toplamda 1653 kilise kapatılırken, kilise ile bağlantılı 3 bin kadar insanın da yaşamına son verilmiştir. Stalin döneminde 1939 yılına gelindiğinde, Sovyet Rusya'da Ortodoks Kilisesi bir kurum olarak neredeyse yok hükmündedir. II. Dünya Savaşı'nın arifesinde ülkedeki Rus Ortodoks Kilisesine ait sadece 2 bin kilise faaliyettedir. Serbest olan piskopos sayısı sadece dördtür. Binlerce rahip ve ruhban sınıfından olmayan Hıristiyan ise, çalışma kamplarına gönderilmiştir.²³

Sovyet topraklarında Devrim öncesi kilise sayılarında görülen artış, cami sayılarında da kendini göstermektedir. 1917'den önce tahminen 26 bin cami mevcutken (8 bin kadarı da Buhara Emirliğinde ve Hive Hanlığında), 1942 yılında bu rakam Sovyet istatistiklerine göre 1312'ye inmiştir. Bu sayı 1980'lerde 400'e kadar düşmüştür. 1944-1978 yılları arasında, o dönem Rusya'ya bağlı olan Azerbeycan'da altı milyondan fazla Müslüman yaşamasına rağmen, 16 caminin faaliyette bulunduğu belirlenmiştir. Bu camilerden 14'ü Şii, 2'si ise Sünni camisidir. Oysa 1920 yılında Azerbeycan'da 2 bin kadar sünni ve şii camii, 786 tane de medrese ve mektep bulunmaktadır.²⁴ Türkmenistan'da iki milyonu aşkın nüfus bulunmasına rağmen sadece dört tane küçük köy camisi; Dağistan'da ise 1,5 milyondan fazla Müslüman nüfus için 12 cami yer almaktadır. Yine Çeçen-İnguş Cumhuriyetinde bir milyonu aşkın nüfusa karşın tek bir camisi bile yoktur.²⁵ Bu süreçte Kırgızistanda ise sadece 33 cami mevcuttur. Bu da göstermektedir ki Sovyet rejimi İslam dinini yok etmek için Müslümanların dini eğitim ve manevi merkezi olan bütün camileri ortadan kaldıran bir yöntem izlemiştir.

Yine Rus Çarlığı topraklarında İhtilal öncesinde 45.339 hatip, imam, molla ve müezzin bulunduğu belirtilirken, bu din adamlarının çoğunun 1932-1938 yılları arasındaki kargaşalarda kaybolduğu tahmin edilmektedir. 1924 yılında şeriat mahkemelerinin kapatılmasıyla başlayan hareket sonucu, 1928'de bütün dini okullar ve medreselerin yanında cami ve mescitler kapatılmış, yıkılmış ya da başka amaçlar için kullanılmak üzere tahis edilmiştir. Bu dönemde toplamda 25 bin cami kapatılmıştır.²⁶

İhtilalle birlikte Kilise yönetimi sadece, ibadethanelerini kaybetmemiş, aynı zamanda sahip olduğu okulları da büyük oranda kaybetmiştir. Zira İhtilal öncesi dönemde Kilise okullarının sayısı 37 bin olup, tüm okulların üçte birini oluşturmuştur. Ancak 23 Ocak 1918'de Lenin'in, "Kiliseyi Devletten ve Okulu Kiliseden Ayırma Hakkında" adıyla imzaladığı karar,²⁷ Sovyet rejiminin dine ve dini kurumlara yönelik ilk resmi kararı olmuştur.

23 Philip Walters, "The Russian Orthodox Church and the Soviet State", *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 483 (1986), 89; Alexey D. Krindatch, "Patterns of Religious Change in Postsoviet Russia: Major Trends from 1998 to 2003", *Religion, State and Society* 32/2 (2004), 116-117.

24 Ali Yıldız Musahan, "Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 44 (2015), 237.

25 Musahan, "Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası", 237.

26 Musahan, "Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası", 239; Tecer, *Sovyet Ateizmi ve Orta Asya'daki Faaliyetleri*, 117.

27 Abdıraşit Babataev, "SSCB Eğitim Sistemi ve Ateizm Propagandası", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2018), 89.

Bu kararın onaylanmasından hemen sonra, SSCB’de bütün okullarda dinle ilgili dersler müfredat programından çıkartılmış ve sistematik olarak dinle mücadele başlatılmıştır. Bu arada tüm Kilise okulları, hatta din adamı yetiştiren mesleki ilahiyat okulları da kapatılmıştır. Bu durum yasanın 9. Maddesinde şöyle dile getirilmiştir: “Okul Kiliseden ayrılmıştır. Dini doktrine ilişkin öğretime ne kamu ve devlet okullarında ne de genel konuların öğretildiği özel öğretim kurumlarında izin verilemez. Vatandaşlar din öğretimini ancak özel bir şekilde alabilirler veya verebilirler.”²⁸

Bu uygulama da ancak 1922 yılına kadar devam edebilmiş ve devlet yeni bir düzenleme yapmıştır. Bu düzenlemeye göre, henüz on sekiz yaşına gelmemiş kişilerin dini öğretimine izin verilmeyecek, sadece din adamlığına hazırlanmak isteyenler özel dersler verilerek eğitilecek ve bu dersler sadece ilahiyat alanıyla ilgili olacaktı. On sekiz yaşın üzerindeki bireylerin inançla ilgili konularda eğitimi ise sistematik bir öğretim metodu uygulanmaksızın, ayrı ayrı düzenlenmiş konferanslar, tartışmalar veya okuma dersleri şeklinde yapılabilecektir.²⁹

Bu tür uygulamaların amacı açıktır. Bolşevikler yeni yetişen neslin belli ve düzenli bir dini öğretimden uzak olarak yetişmesini arzu etmişlerdir. Komünist parti ve diğer ateist organizasyonlar çok açık ve sistematik bir şekilde gençliğe ateizm öğretisi yapmışlardır. Dönemin Ateist Toplum başkanı I. Spitzberg, gururla şunları söylemiştir: “Rusya gelecek 10 yılda kesinlikle ateist olacaktır. Bu hükümetin dini baskı altında tutmasından dolayı değil, fakat yeni neslin dini hakir görerek yetişmesinden kaynaklanacaktır.”³⁰ Sonuçta on sekiz yaşından küçüklerin sistematik olarak din öğretimi almalarına yönelik yasaklama kesin bir şekilde uygulanmıştır.

Görüldüğü gibi Sovyet rejimi, herhangi bir din ayırımı yapmadan, inananlar açısından son derece önemli bir yere sahip olan kilise ve camileri ya yıkmış ya da başka amaçlarla kullanmıştır. Sadece ibadethaneleri yok etmekle kalmayıp aynı zamanda, buralarda görev yapan din adamlarını da çeşitli bahanelerle yok etmişlerdir. Böylece daha devrimin ilk yıllarından itibaren dine, din adamlarına ve inananlara karşı büyük bir darbe vurmuşlardır.

2.2 Yazılı ve Sözlü Literatür Yoluyla

Sovyet ideolojisinin ateizmi benimsetme noktasında başvurduğu en temel yöntemlerden birisi de literatür yoluyla halkı dinden soğutmak olmuştur. Bu amaçla başta Moskova olmak üzere ona bağlı tüm cumhuriyetlerde yayınlanan kitap ve broşürlerde aynı sistematığe ve içeriğe yer verilmiştir. Bu yayınların en önemli özelliği, yüzlerce sayfalık ayrıntıdan ziyade, halkın daha rahat anlayabileceği çeşitli mesajları vermek üzere hazırlanmış küçük hacimli kitaplardan oluşmasıydı.³¹ Sovyet dünyasının ateizmi konu edinen süreli yayınları da yine Moskova merkezli yayınlanarak bütün cumhuriyetlere dağıtılmıştır.³²

Yayınlarla ilgili bir diğer nokta ise, din karşıtlığı ve bilimsel ateizm propagandalarına yönelik her cumhuriyetin kendi bölge tarihindeki gelişmelerden yararlanılarak ve hatta yerel aydınlardan da olumlu örnekler vererek propagandaya desteğin artırılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, İslam dünyasından saygın şahsiyetlerin de kendi amaçları doğrultusunda kullanıldığı görülmektedir. Bu amaçla İbn Sina, İbn Tufeyli, İbn Rüşd ve Ömer Hayyam gibi şahsiyetler kullanılmıştır.³³

28 bkz. Matthew Spinka, “Relation of State Schools to Religion in Russia and Turkey”, *Religious Education* 22/3 (1927), 249.

29 Spinka, “Relation of State Schools to Religion in Russia and Turkey”, 249.

30 bkz. Spinka, “Relation of State Schools to Religion in Russia and Turkey”, 249.

31 Yaman, “Sovyet Siyasi Tarihinde İslam ve Ateizm Mücadelesi”, 86.

32 Ş Ahmetov - K Janpeyisova, *Edebiyat Jene Din* (Almata: Kazakistan Baspası, 1983), 4-5.

33 bkz. H. Z. Aknazarov, *Ateizm Jene Din* (Almata, 1961).

İslam karşıtı ve ateizm propagandasına yönelik olarak yazılan kitapların bir özelliği de, kitap isimlerinin, bölüm başlıklarının ve içeriklerinin doğrudan İslami öğretileri hedef almasıdır. Yani İslam karşıtlığı satır aralarında ya da dolaylı bir şekilde değil özellikle konu başlıklarında belirtilmiştir. Örneğin, Kırgızistan'da S. Mambetaliev'in tarafından 1974'te yayınlanan *İslam'dın Janı Şarkta Jaraşa Kubuluşu*³⁴ adlı kitapta şu başlıklar yer almıştır: “*Dini kalıntıların bazı özellikleri, mezar ve gerçek, ölümler ve diriler, evliyalar ve kerametler.*” 1953'te Kazakistan'da yayınlanan P. Pavelkin'in *Dini Sokır Senimder jene Onın Ziyanı*³⁵ adlı kitapta da şu başlıklar bulunuyordu: “*Din nedir ve doğuş sebepleri nelerdir, dinin gerici toplumsal rolü, din ve ahlak, Katolikler dini emperyalizmin hizmetinde, dünyada dini ve bilimsel bakış açılarının köklü çelişkisi, dini yüzeyselliğin toplumsal ve gnoseolojik temelleri ve dini batıl inançları yenme yolları.*”

Ateizmin halka daha kolay benimsetilebilmesi için, dini kurumlar, din adamları, inançlar ve ritüellerin kötü yönlerini ön plana çıkaran ve bunları içeren sözlü gelenek ve yazılı edebiyat ürünlerinin de kullanıldığı görülmektedir. Sırf bu amaçla pek çok kitap yazılmıştır. Örneğin Ahmetov ve Janpeyisova tarafından 1966 yılında yazılan *Edebiyat ve Din* adlı kitapta, öncelikle Kazak halkının hikaye, destan, şiir, atasözü ve deyimlerinden alıntılar yapılarak, eski Türk dini ve özellikle de İslam dininin Kazaklar üzerindeki zararlı etkilerinden bahsedilmektedir. Bu ve buna benzer eserlerde halk arasında söylenen din ve din adamları ile ilgili sözlerin olumsuz olanları seçilerek ateizmin yerleştirilmesi hizmetinde kullanılmaya çalışılmıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: “*Çarpık araba yol bozar, cahil imam halkı bozar; hoca, imam halkı aldatır; din karanlık mağara.*”³⁶ Ayrıca din adamlarının “*kadının saçı uzun, akli kısa*” dedikleri ve dolayısıyla İslam'ın kadını aşağıladığı iddiası özellikle vurgulanmaktadır.³⁷

Bir başka yöntem ise, tarihi gerçekleri çarpıtarak, bazı olumsuz olayları İslam ve Müslümanlarla ilişkilendirmeye çalışmalarıdır. Örneğin Patruşev bir eserinde Türk İslam dünyasının tanınmış şahsiyetlerinin düşünceleri ile İslam dininin uyumsuzluğunu kanıtlamak üzere; Doğu dünyasının ünlü alim ve yazarlarından olan El-Kindi, İbn Ravendi, Farabi, Biruni, İbn Sina, Nevai, Ulugbek, Nizami ve Ömer Hayyam gibi isimlerin İslam dininin ilme olan yaklaşımına karşı çıktıklarına değinmektedir.³⁸ Bu kitabın sonunda ise, öğretmenlere yönelik bir sayfalık yazıda da özetle, derslerde dinin tarihine fazla önem verilmemesi, İslam dininin günümüz İslam devletlerinin ulusal bağımsızlık hareketlerine nasıl zarar verdiği vurgulanırken, derste esas dikkatin SSCB'de İslam dininin zararlı yönlerinden örnekler verilmesi gerektiği yazılmaktadır.³⁹

Kırgızistan'da da ateist literatür, dini kurum ve kurallar ile bilimin uyumsuzluğu temasını işlemektedir. *Kırgızistan'da Ateizm* adlı eserinde A. Çukubaev, molla ve işanların⁴⁰ yönetimindeki mektep/medreselerin ilerlemeye ve bilime karşı çıktıklarını, Kur'an'dan alınmayan her türlü bilginin zararlı görüldüğünü ifade etmektedir.⁴¹ Kırgız halk kültüründen de dine karşı pek çok örnek verilerek, halkın dinden uzaklaştırılması amaçlanmıştır.

34 S. Mambetaliev, *İslam'dın Janı Şarkta Jaraşa Kubuluşu* (Frunze, 1974); Yaman, “Sovyet Siyasi Tarihinde İslam ve Ateizm Mücadelesi”, 88.

35 bkz. P. Pavelkin, *Dini Sokır Senimder jene Onın Ziyanı* (Almata: Kazak Memleket Baspası, 1953).

36 Ahmetov - Janpeyisova, *Edebiyat Jene Din*, 30.

37 Ahmetov - Janpeyisova, *Edebiyat Jene Din*, 80.

38 D. A. Patruşev, *İslam Dini ve Uning Reaksiyon Mohiyati* (Kızıl Özbekistan: Pravda Vostoka ve Özbekistan Surh ve Birlaşkan Neşriyatı, 1961), 8-9; Yaman, “Sovyet Siyasi Tarihinde İslam ve Ateizm Mücadelesi”, 87-93.

39 Patruşev, *İslam Dini ve Uning Reaksiyon Mohiyati*, 38.

40 İşan: Halk arasında öğretim ve ibadet hizmetini yerine getiren kişiye verilen dini bir unvandır.

41 A. Çukubaev, *Kırgızstandağı Ateizmdin Tarihunan* (Frunze: Kırgızstan Memleketik Basması, 1962), 11.

Örneğin: “Allah’ın buyruğu saçtan çok, onu yapan kişi yok”, “mollanın söylediğini yap, yaptığını yapma”, “mollalar ve (Kafkasya) ozanları arasında hiçbir dostluk olmayacak” vb.⁴² Ayrıca hem Çarlık hem de Sovyet dönemlerine rastlayan Kırgız şairlerinin din adamlarını eleştiren şiirlerinden örnekler verilerek, bilimsel-ateizm propagandası için yararlanıldığı görülmektedir.⁴³ Ramazan ve kurban bayramlarının da eleştirildiği kitapta, ramazan orucunun sosyal bakımdan zararlı olduğu, iş hayatını olumsuz yönde etkilediği, bu tür oruç ve bayram günlerinde din adamlarının kendilerine çıkar sağlamasının yanısıra, insanlardaki dini duyguların güçlendirdiklerine değinilmektedir.⁴⁴

Sovyet döneminde bir taraftan din aleyhine kitaplar yayınlanırken, bir taraftan da daha geniş kitlelere ulaşmak için süreli yayınlara yer verilmiştir. Bu amaçla 1921’de Moskova’da “Tanrısızlar Cemiyeti” tesis edilmiştir. Bu cemiyet, sivil toplum kuruluşu maskesi altında faaliyette bulunmuş bir devlet kuruluşudur. “Bezbojnik” (Tanrısız), “Ateist”, “Antireligioznik” (din karşıtı) ve “Voinstvuyuşiv Ateizm” (savaşçı ateizm) gibi dergiler, adı geçen cemiyetin resmi yayın organlarıydı. Cemiyet bu dergileri sadece Moskova’da değil, diğer cumhuriyetlerde de çıkarıyor ve birçok öğrenci, yazar, idareci ve aydınlar bu yayın organlarına üye oluyorlardı.⁴⁵

Yukarıda bir kısmının ismini zikrettiğimiz dergilere ilave olarak günlük gazeteler de ateizm propagandasını yapmada bir araç olarak kullanılmıştır. Örneğin “Leninçil Caş” (Leninci Genç), “Komsomoles Kırgızii” (Kırgızistan’ın Genç Komünisti) ve “Kırgızistan Piyoneri” vb. gazetelerdeki “Ateistik Tarbiyaloo” (Ateizm ruhunda eğitim verme), “Kayradan Slat Cönündö” (Tekrar Gelenek Hakkında), “Suragıla Coop Bere” (Siz Sorun Biz Cevap Verelim) vb. köşe yazıları gençlere ateizm hakkında bilgi vermede büyük rol oynamıştır. Ayrıca bütün iş yerlerinde ve eğitim kurumlarında dinleri eleştiren ve ateizm propagandası yapan duvar yazıları hazırlanmıştır.⁴⁶

Sadece Kırgızistan’da 1948-1975 yılları arasında İslam aleyhine 69 kitap hazırlanmış ve yüz binden fazla konferans yapılmıştır.⁴⁷ Dolayısıyla burada İslam aleyhine yazılmış tüm kitaplara değinmek imkansızdır. Biz sadece birkaç örnek vermek suretiyle bu tarz yayınların ne tür içeriklere sahip olduğunu göstermeye çalıştık.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu kitapların, dergilerin ve gazetelerin en önemli özelliği, sadece dinleri (Hıristiyanlık da dahil) karalamak ya da kötülemek değil, aynı zamanda eserlerin bir bölümünde ateizm derslerinde izlenecek yöntemlere de değinilmiş olmasıdır. Bu tür bölümler olduğu gibi, sadece ateizm derslerinde öğretmenlerin izleyeceği yöntemlere değinen müstakil kitaplar da yayınlanmıştır.⁴⁸

Ateizm propagandasının merkezi Moskova’daki Siyasal ve İlmi Bilgileri Yayma Derneği olmuştur. Bu dernek, her bir cumhuriyetteki şubeleri aracılığıyla bütün ülke genelindeki ateizm propagandası yapan kurumların çalışmalarını desteklemiş ve denetlemiştir.⁴⁹

42 Çukubaev, *Kırgızstandağı Ateizmdin Tarihınan*, 12; Yaman, “Sovyet Siyasi Tarihinde İslam ve Ateizm Mücadelesi”, 94.

43 Çukubaev, *Kırgızstandağı Ateizmdin Tarihınan*, 13.

44 Çukubaev, *Kırgızstandağı Ateizmdin Tarihınan*, 25; Tecer, *Sovyet Ateizmi ve Orta Asya’daki Faaliyetleri*, 99.

45 Tecer, *Sovyet Ateizmi ve Orta Asya’daki Faaliyetleri*, 97.

46 Babataev, “SSCB Eğitim Sistemi ve Ateizm Propagandası”, 96.

47 Amber, “Dini İnançlar Zaviyesinden Kırgızların Dünü-Bugünü ve Kırgız Gençlerinin İnançlara Karşı Olan Tutumları”, 1183.

48 Çukubaev, *Kırgızstandağı Ateizmdin Tarihınan*, 12.

49 Babataev, “SSCB Eğitim Sistemi ve Ateizm Propagandası”, 96.

2.3 Eğitim Sistemi Yoluyla

Sovyet rejimi ateizm propagandasını hiç şüphesiz en kapsamlı ve en etkili bir şekilde eğitim yoluyla yapmıştır. Zira eğitim, hem kapsam açısından hem de etki açısından diğer yöntemlere göre çok daha etkilidir. Bu amaçla ateizm propagandası çocukların okul yuvalarından başlayarak ilköğretim, ortaöğretim ve yüksek öğretim sürecinde devam etmiştir. Ancak bu devrelerde yapılan ateizm propagandalarının içerik ve yöntemleri farklı olmuştur.⁵⁰ Sovyetler Birliği döneminde eğitim sistemi, “Sovyet insanı yetiştirme” amacına yönelik olarak şekillendirilmiştir. Sovyetler Birliği’nin idealize ettiği komünist sistem, uzun yıllar boyuca materyalist felsefeye dayanan bir toplum düzeni kurmaya çalışmıştır. Dinsizliği esas alan ateist sistem, Müslümanlardan dinsiz insanlar yaratmak ve İslamı Müslümanların hayatından çıkarmak istemiştir.⁵¹

Sovyet rejimi ateist sistemi yerleştirmek için başta, ilk ve ortaöğretim okullarını seçmiştir. Ortaöğretim ve liselerde, özel “Tanrısızlar” odası oluşturulmuş, bu odalarda din aleyhinde ve dindarları küçümseyen resimler, görsel nesnelere sergilenmiş, karikatür ve resimler kullanılarak dini unsurlarla alay edilmiştir. Bazen okullara teftiş amaçlı gelen uzmanlar, rastgele bir sınıfa girip dinle ilgili sorular sormuş ve kimin ailesinde İslami ibadetlerin yapıldığı hakkında sinsice yöntemler kullanarak bilgi almaya çalışılmıştır. Her şeyin insan eliyle meydana geldiğini, insanın kendisinin ise evrimle bugünlere kadar gelişerek ulaştığını tüm derslerde öğrencilerin beyinlerine aşlamaya çalışmışlardır.⁵²

SSCB’deki üniversitelerin tamamında ilmi-ateizm hakkında özel dersler⁵³ verilmiş ve Sovyetlerdeki Marksizm-Leninizm Üniversitelerinde ateizm bölümleri açılmıştır. Marksizm-Leninizm Üniversitesi, bilimsel araştırma merkezlerinde ve meslek yüksek okullarında çalışanları siyasi yönden aydınlatmak maksadıyla 1938 yılında kurulmuş, 1946 yılında ise fakültelere ve bölümlere ayrılmıştır. Sovyet dönemindeki bu üniversite, Komünist Parti Maarif sisteminin en yüksek teşkilatlarından biri olarak kayda geçmiştir. Bu üniversitenin temel amacı, Sovyet propagandacılarını yetiştirmek ve parti teşkilatlarının eğitim öğretim yöntemlerini tayin etmektir. Bu üniversitede parti görevlileri, genç komünist teşkilatı üyelerini iki yıllık bir eğitime tabi tutmuşlardır.⁵⁴

Okullarda ateizm propagandası sosyal faaliyetler-sempozyum, münazara, konferans ve *pioner* (izci grupları) toplantıları aracılığıyla yapılmıştır. Okullarda ateizm propagandası yapacak olan *pioner*⁵⁵ ve kukla tiyatroları açılmıştır. Bu tiyatrolarda ateizm propagandasına yönelik oyunların oynanmasına özen gösterilmiştir. Okullardaki genç komünist teşkilatları; ateizm haftaları ve ateistik içerikli çizilen resim yarışmaları düzenlemişlerdir. Bu etkinliklere sadece öğrenciler değil, aynı zamanda öğrencilerin anne babaları da davet edilerek, daha geniş bir kesime propaganda yapma imkanı elde etmişlerdir. Okullarda ateizm propagandasını yapmada öğretmenlere okullardaki *oktyabryat* (Ekimciler)⁵⁶ izci ve komünist gençlik birliği teşkilatları büyük yardım etmişlerdir. Bu teşkilatlar tarafından hazırlanan duvar gazeteleri ve bunların ders dışında din aleyhine düzenledikleri bazı sosyal faaliyetler, öğrencilerin ateizmle tanışmasına katkı sağlamıştır.

50 Babataev, “SSCB Eğitim Sistemi ve Ateizm Propagandası”, 90.

51 Musahan, “Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası”, 228.

52 Musahan, “Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası”, 231.

53 Babataev, “SSCB Eğitim Sistemi ve Ateizm Propagandası”, 90.

54 Babataev, “SSCB Eğitim Sistemi ve Ateizm Propagandası”, 90.

55 SSCB döneminde çocuklardan oluşan komünist topluluğa verilen ad.

56 SSCB Döneminde ilkokulda okuyan 7-9 yaş arası çocukların zorunlu olarak üye oldukları topluluklardır. Bu öğrenci topluluğunun okulda ve toplum hayatında yerine getirmesi gereken kendilerine has görevleri vardır.

Sovyet rejimi bir taraftan okullarda din eğitimi yasaklayıp, bilimsel ateizmi okuturken, bir taraftan da kendi ahlak sistemini oluşturmaya çalışmıştır. Sovyetler Birliği döneminde öğrencilere, kolektivizm, disiplin ve uygun davranış, sorumluluk, Sovyet vatanseverliği ve din de dâhil komünist ideolojinin dışındaki tüm ideolojilere karşı gelme değeri gibi beş temel değer kazandırılmasına çalışılmıştır.⁵⁷

Eğitim başlığı altında burada zikretmemiz gereken diğer çok önemli bir husus ise, Sovyetler Birliği'nin Türk Cumhuriyetlerindeki alfabe değişikliği üzerindeki oyunlarıdır. Sovyetlerin Müslümanlara indirdiği en büyük darbe, alfabeyi önce 1929 yılında Latinceye, ardından 1939 yılında Kiril alfabesine dönüştürmek olmuştur. Bu uygulamayla Müslüman toplumlar, İslam medeniyetinden tamamen izole edilmişlerdir. Bu alfabe değişikliğiyle Kur'an ve din dili olan Arap alfabesi İslam toplumuna unutturulmuş ve böylece İslam eğitiminin tamamen ortadan kaldırılması sağlanmıştır. Sonuçta Arapça yazan, Latince öğrenen ve son olarak Kiril alfabesini kullanan üç farklı nesil ortaya çıkmıştır. Böylece Sovyet rejimi bu üç kuşak arasında hem yazılı hem kültürel anlamda bir kopukluk yaratmayı başarmıştır.⁵⁸

2.4 İbadetleri Kötülemek ve Yasaklamak Yoluyla

Sovyet rejimi sadece Müslümanlara ait din eğitimi kurumlarını ve ibadet mekanlarını kapamak ya da yıkmakla kalmamış, aynı zamanda halkın dini yaşantısına da müdahale etmiştir. Örneğin, namaz kılan, oruç tutan birisi varsa, o şahsın kariyerinde yükselebilmesi ya da komünist partiye üye olabilmesi engellenmiştir. Dindarların ya da yaşlı emeklilerin beş vakit namaz kıldığı tespit edilirse, hemen takip etme ve işleme yöntemi uygulamaya konulmuştur. Ramazan orucu için de açıkça yasak getirilmiştir. Sadece fiziki cezalandırma yöntemi uygulanmayıp aynı zamanda psikolojik bir baskı da uygulanmıştır. Ramazan aylarında din karşıtı propoganda en ileri seviyeye ulaşmıştır. Rejim, oruç için "*barbar geleneği, çirkin ve gerici; emekçilerin sosyalizmi yüceltmesinde etkin rol almaktan alıkoyan...*" sözlerini sarfetmiş, karikatür ve hicivlerle İslam dinine hücum etmiştir. Ancak halkın bu tür söylemleri şiddetle reddetmesi sonucunda dini otoriteler, büyük şehirlerde Ramazan ayının sadece biri ile onbeşi arasında oruç tutmayı halka tavsiye etmişlerdir.

Zekat ibadetine gelince, zaten ülke içinde zengin kesim olmadığından ve herkesin gelir düzeyi aşağı yukarı aynı olduğundan zekat doğal olarak ortadan kalkmış, belli bir zaman sonra zekat, unutulmuş ibadetler arasına girmiştir. Zekat, bir çeşit kapitalist düzenin bir simgesi haline gelmişti. Sovyet insanı zekatı, zenginlerin fakirlere bahşettiği sadaka şeklinde algılamışlardır.

Bu din karşıtı uygulamalardan hac ibadeti de nasibini almıştır. Hac farızası da 1920'den sonra Sovyetler Birliği sınırlarının kapanmasıyla imkansız hale gelmiştir. 1945 yılına gelindiğinde hac ibadetini yerine getirmeye izin verilmiştir. Ancak bu izin de bireysel olarak verilmemiş, hac yolculuğunun resmi makamlardan izin alınmak şartıyla gruplar halinde yapılması şartı konulmuştur. Her yıl dini idare tarafından seçilen yalnızca 20-30 kişi hacca gidebilmiştir. Dolayısıyla 1945'ten son zamanlara kadar ancak bir kaç yüz Müslüman Sovyet vatandaşın hacca gittiği görülmektedir. Hacca giden her kabilede devlet tarafından ajanlar bulundurulmuş, bunu bilen hacı adayları yurtdışında yabancı ülke vatandaşlarıyla görüşmemeye ve konuşmamaya gayret göstermişlerdir.⁵⁹

Tüm bunlara ek olarak, din aleyhine gerçekleştirilen konferanslar, yayınlar; camiye giden Müslümanlara edilen hakaretler, oruç karşıtı propagandalar, dinî gün ve bayramları ortadan kaldırma gibi faaliyetler uygulanan metotlardan bazılarını teşkil etmektedir.⁶⁰

57 J. Mark Halstead, "Moral and Spiritual Education in Russia" 24/3 (ts.), 426-428.

58 Musahan, "Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası", 229-230.

59 Musahan, "Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası", 240-241.

60 Babataev, "SSCB Eğitim Sistemi ve Ateizm Propagandası", 91-92.

2.5 Din Eğitimi Yozlaştırmak Yoluyla

Bolşevikler, 1917 senesinde iktidarı ele geçirdikten hemen sonra, kendi ideallerini gerçekleştirmek amacıyla faaliyet göstermişlerdir. Sovyet rejimi genel olarak tüm dinlerle mücadele ederken, İslam'ı da ortadan kaldırmak için 1928 yılında ülkedeki bütün mektep ve medreseleri kapatmış ve dini eğitim veren hiçbir kurum bırakmamıştır.⁶¹ Devlet okullarındaki din eğitimi de kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Ancak halkı tamamen dinden soğutamayacağını anlayan rejim, bu sefer devlet kontrolünde ve sadece kendi ideolojisi doğrultusunda din adamı yetiştirecek iki İslami eğitim kurumunun faaliyete geçmesine izin vermiştir. Bunlardan birincisi 1945'ten beri faaliyette olan Buhara'daki Mir-i Arap Medresesidir. Aslında bu medrese 1535 yılından beri din eğitimi veren köklü bir din eğitimi kurumudur. Ancak İhtilalden sonra kapatılmıştır. Sovyet kontrolünde yönetilen bu medresede 50 kadar öğrenci eğitim görmektedir ve her yıl buradan 10 kadar öğrenci mezun olabilmektedir. Bu okulda eğitim pek yüksek seviyeli olmayıp, buradan ne İslam hukukuna vakıf kadı ve müftüler, ne de yeteri kadar din eğitimi almış ulema yetişebilmiştir. Dahası bu medresede eğitim almak isteyen öğrencilerin her şeyden önce Sovyet İstihbarat Teşkilatı KGB'dan onay alması gerekmiştir.

İkinci dini eğitim kurumu ise, yüksek düzeyde İslami medrese olan Taşkent'teki İmam İsmail el-Buhari medresesidir. Bu medrese 1958 yılında faaliyete geçmiş, açıldıktan iki yıl sonra 1960 yılında öğrenime ara vermiş ve 1972 yılında yeniden eğitim ve öğretime açılmıştır. Bu medresedeki eğitim öğretim süresi de dört yıl olup, 30 kadar öğrenci eğitim görmüştür.⁶²

Sovyet rejiminin insanların dine yönelmelerini engellemek için başvurduğu en önemli yöntemlerden birisi de, insanları sanata yöneltmek olmuştur. Özellikle Orta Asya ve Kafkaslarda sanat, resim, müzik, tiyatro, spor, her türlü müzikal ve tiyatral merasim ve etkinlikler, bayramlar ve törenler aralıksız düzenlenmiştir. Sovyetler dağıldıktan sonra bile, Orta Asya ülkelerinin ne kadar sanat, tiyatro, edebiyat ve şiire düşkün olduğu gözlemlenebilmektedir.⁶³

2.6 Aile Kurumunu Bozmak Yoluyla

Sovyetler Birliği'nin toplumda komünizmi inşaa etmek için, üzerinde durduğu en önemli konulardan birisi de bireylerin aileye olan bağlılığını yok etme ve aile kavramından uzaklaştırma projesidir. Komünist anlayışın bir neticesi olarak bununla hedeflenen nokta; "ben" merkezli değil, daha çok "biz" merkezli bir ya-

şamdır. Rejimin ideolojisine göre, insan ilk önce kendi ailesini değil, toplumu ve dolayısıyla devleti düşünmeli ve ön plana çıkarmalıdır.⁶⁴ Ayrıca ailelerin birleşmesiyle, aile yapısı içinde hem din, hem de örf ve adetler hayat bulacağından ve dolayısıyla öz kültürün hakim olduğu bir topluluk oluşacağından, aile yapısının şekli ve altyapısı değiştirilmelidir.

Bunu başarmak için de Sovyet yönetimi, öncelikle meslek yükseköğretimini ve üniversite yurtlarını kızlı-erkekli karma bir düzene dönüştürmüştür. Aynı ortamda bir arada yaşayan inançsız gençlerin gayrimeşru çocuklarının doğmasına göz yumulmuştur. Bu doğrultuda Sovyet rejimi öncelikli olarak yetimhaneleri ve bakıma muhtaç, sorunlu çok çocuklu ailelerin çocuklarının yetiştirildiği "İnternat" adındaki yatılı bölge okullarını yaygınlaştırdı. Buralarda yetişen çocuklar, doğal olarak kendisini ailesinden daha çok devlet ve topluma ait hissediyor, başarılı kılınmaya ve topluma örnek gösterilmeye çalışılıyordu. Müslümanlar arasında

61 Musahan, "Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası", 238.

62 Yaman, "Sovyet Siyasi Tarihinde İslam ve Ateizm Mücadelesi", 83; Musahan, "Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası", 238.

63 Musahan, "Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası", 237.

64 Halstead, "Moral and Spiritual Education in Russia", 426-428.

kızlı-erkekli sistem pek kabul görmese de, İnternat yetiştirme yurtları özellikle fakir köylü aileler tarafından ilgi görmüştür.⁶⁵

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bolşevik İhtilaliyle başlayan din karşıtı uygulamalar ve baskılar birliğin dağılmasına kadar devam etmiştir. Acaba bu ateist baskıların sonucu ne oldu? Gerçekten de Sovyet rejiminin hayal ettiği gibi, din tamamen ortadan kaldırılabildi mi? Elbette din olgusu tamamen ortadan kaldırılamamıştır ancak bu baskıcı ateistik faaliyetler hem Hıristiyanları hem de Müslümanları derinden etkilemiştir.⁶⁶

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra din ve maneviyat konuları tekrar kaldığı yerden canlanmaya başlamıştır. Toplumda bir taraftan bireysel dindarlık oranı artarken, diğer taraftan ibadet yerlerinin sayısında da önemli artışlar yaşanmıştır. Bu olumlu gelişmelerden okullar da nasibini almıştır. Bu yeni dönemde ilk olarak çocuklarda ateizmin gelişmesi için özel olarak tasarlanmış ve yıllardır devam eden müfredat dışı faaliyetler durdurulmuştur. İkinci olarak, Hıristiyanlık öğretisi sunan Pazar okullarının sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Üçüncü olarak, devlet okullarında dini çalışmalar artmaya başlamıştır. Dördüncü olarak, bağımsız dini okullar açılmaya başlanmıştır. Rusya'nın farklı kentlerinde bu tür okullar açılarak, Hıristiyan, Budist ve İslam öğretileri hakkında bilgi verilmeye başlanmıştır. Beşinci gelişme olarak da, misyonerlik faaliyetlerinde ani bir artış olmuştur.⁶⁷

Meseleye İslam ve Müslümanlar açısından baktığımızda, elbette Sovyet rejiminin uygulamaları Müslümanları da olumsuz yönde etkilemiştir. Uygulanan bu politikaların en önemli sonucu, Sovyet Müslümanlarının bir yandan ümmetten soyutlanmasına, bir yandan da İslam'ın bir gelenek olarak algılanmaya başlanmasına neden olmuştur. Her ne kadar 1991 yılıyla birlikte hızlı bir öze dönüş yaşansa da hem dinî hem de millî yapılar ve onların yaşanış seviyeleri "Sovyet mirası" olarak hala durmaya etmekte ve ondan derin izler taşımaktadır.⁶⁸

Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen, Sovyetlerin dağılmasıyla İslami anlamda da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bir taraftan hem Rusya'da hem de bağımsızlığını kazanan Cumhuriyetlerde cami sayılarında önemli artışlar görülmüş olup, bir taraftan da din eğitimi veren yeni kurumlar açılmaya başlanmıştır. Günümüzde Müslümanlar, Rusya nüfusunun %15-18'ini oluşturmaktadır. Bu da yaklaşık olarak 20 milyon insana tekabül etmektedir. Buna bir de Türk Cumhuriyetlerindeki Müslümanları eklediğimizde, bugün eski Sovyetler Birliği topraklarında yaklaşık 40-45 milyon Müslümanın yaşadığı söylenebilir.⁶⁹

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, tarih boyunca olduğu gibi, Sovyetler Birliği döneminde de uygulanan tüm bu din karşıtı propaganda, baskı ve cezalandırmalara rağmen din olgusu varlığını devam ettirmiştir. Sovyet rejiminin unuttuğu önemli bir husus gözler önüne serilmiştir. Bu da dinin fitri ve insani bir ihtiyaç olmasıdır. Sonunda insanlar önemli ölçüde kendi özlerine dönmüşlerdir.

65 Musahan, "Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası", 235.

66 Tecer, *Sovyet Ateizmi ve Orta Asya'daki Faaliyetleri*, 133.

67 Bu konuda bkz. Perry L. Glanzer - Konstantin Petrenko, "Religion and Education in Post-Communist Russia: Making Sense of Russia's New Church-State Paradigm", *Journal of Church and State* 49/1 (2007), 58-59.

68 Tecer, *Sovyet Ateizmi ve Orta Asya'daki Faaliyetleri*, 134-135.

69 Bakıt Murzaraimov - Mustafa Köylü, "Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan'da Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri ve Camiler", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019), 193-211; Bakıt Murzaraimov - Mustafa Köylü, "Türkiye'nin Kırgızistan Din Eğitimine Katkıları", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/1 (2021), 742-756; Amber, "Dini İnançlar Zaviyesinden Kırgızların Dünü-Bugünü ve Kırgız Gençlerinin İnançlara Karşı Olan Tutumları", 1173-1197.

KAYNAKÇA

- Ahmetov, Ş - Janpeyisova, K. *Edebiyat Jene Din*. Almata: Kazakistan Baspası, 1983.
- Aknazarov, H. Z. *Ateizm Jene Din*. Almata, 1961.
- Amber, Sadık. “Dini İnançlar Zaviyesinden Kırgızların Dünü-Bugünü ve Kırgız Gençlerinin İnançlara Karşı Olan Tutumları”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2022), 1173-1197. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1090954>
- Babataev, Abdıraşit. “SSCB Eğitim Sistemi ve Ateizm Propagandası”. *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2018), 87-98.
- Çukubaev, A. *Kırgızstandağı Ateizmdin Tarihınan*. Frunze: Kırgızstan Memleketik Basması, 1962.
- Glanzer, Perry L. - Petrenko, Konstantın. “Religion and Education in Post-Communist Russia: Making Sense of Russia’s New Church-State Paradigm”. *Journal of Church and State* 49/1 (2007), 53-73.
- Halstead, J. Mark. “Moral and Spiritual Education in Russia” 24/3 (ts.), 423-438.
- Kozyrev, Fedor - Schihalejev, Olga. “Religion and Education in Estonia and Russia—Resemblance and Differences”. *Encountering Religious Pluralism in School and Society—A Qualitative Study of Teenage Perspectives in Europe/ed/by T. Knauth, D.-P. Jozsa, G. Bertram-Troost, J. Ipgrave*. Münster: Waxmann Verlag, 309-326.
- Krindatch, Alexey D. “Patterns of Religious Change in Postsoviet Russia: Major Trends from 1998 to 2003”. *Religion, State and Society* 32/2 (2004), 115-136. <https://doi.org/10.1080/09637490410001694601>
- Luukkanen, Arto. *The Party of Unbelief: The Religious Policy of the Bolshevik Party, 1917-1929*. Helsinki: SHS, 1994.
- Mambetaliev, S. *İslam’dın Janı Şarkta Jaraşa Kubuluşu*. Frunze, 1974.
- Murzaraimov, Bakıt - Köylü, Mustafa. “Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan’da Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri ve Camiler”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019), 193-211. <https://doi.org/10.18505/cuid.525999>
- Murzaraimov, Bakıt - Köylü, Mustafa. “Türkiye’nin Kırgızistan Din Eğitimi Katkıları”. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/1 (2021), 742-756. <https://doi.org/10.33206/mjss.755077>
- Musahan, Ali Yıldız. “Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 44 (2015), 227-246. <https://doi.org/10.29288/ilted.308481>
- Patruşev, D. A. *İslam Dini ve Uning Reaksiyon Mohiyati*. Kızıl Özbekistan: Pravda Vostoka ve Özbekistan Surh ve Birlaşkan Neşriyatı, 1961.
- Pavelkin, P. *Dini Sokır Senimder jene Onun Ziyanı*. Almata: Kazak Memleket Baspası, 1953.
- Pecherskaya, Natalia. “Christian Education in Twenty-First Century Russia”. *Christian Higher Education* 1/2-3 (2002), 303-307.
- Saraç, Hanife. “Kutsalı Topyekün Dönüştürme Çabası: Lenin ve Stalin Döneminde Sovyetler Birliği’nin Din Politikası”. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23 (2019), 73-96. <https://doi.org/10.9775/kausbed.2019.005>
- Spinka, Matthew. “Relation of State Schools to Religion in Russia and Turkey”. *Religious Education* 22/3 (1927), 248-253. <https://doi.org/10.1080/0034408270220308>

- Tecer, Ömer Çağrı. *Sovyet Ateizmi ve Orta Asya'daki Faaliyetleri*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Vladimir, Ilyic Lenin. *Polnoya Sobraniye Soçineniy*. Moskva: İzdatel'sıvo Politiçeskoy Literaturı, 1967.
- Walters, Philip. "The Russian Orthodox Church and the Soviet State". *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 483 (1986), 135-145.
- Yaman, Ali. "Sovyet Siyasi Tarihinde İslam ve Ateizm Mücadelesi: Sovyet Dönemi Kazak, Özbek ve Kırgız Ateizm Literatürünün Analizi". *İstanbul Bilgi Üniversitesi Türk Devrim Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/8 (2007), 77-97.